

De strijd voor ons volks-bestaan ...

<https://hdl.handle.net/1874/234496>

mm010924

BR.1872. II. 5.

1872-45
N°. 289.

DE STRIJD VOOR ONS VOLKSBESTAAN.

Aanleiding tot de vreemde overheersching.

De Spaansche Inquisitie.

De Spaansche Koning en zijn landvoogd.

**Oranje's regeeringsbeleid, na de inneming
van den Briel.**

Uitgegeven door de Inrichting tot bevordering van volksgeluk
en volkswelvaart, door verspreiding van nuttige kennis:

De Vriend van Armen en Rijken.

10 Cents.

E. S. WITKAMP,

KONINGSPLEIN, TE AMSTERDAM.

DE STRIJD VOOR ONS VOLKSBESTAAN.

I.

Aanleiding tot de vreemde overheersching.

De toestand van ons volk was niet altijd gelijk die tegenwoordig is, en 'de toekomst zal ook weder een andere zijn, dan wij tegenwoordig beleven.

De almachtige God beschikt de lotgevallen van volken en menschen, maar Hij doet dit met zijne wijsheid en liefde op die wijze, dat uit het goede, dat de menschen en de volken bedenken, vooruitgang geboren wordt, terwijl ook het verkeerde zijne wrange vruchten voortbrengt.

Hetgeen Nederland in volgende tijden zal zijn hangt, naar Gods beschikking, van de Nederlanders zelve af. De vrije volken hebben het lot, dat zij verdienen. De Almachtige wil, dat alles met orde en door inwendige kracht zal geschieden; aan orde en zedelijkheid heeft Hij zijne zegeningen, aan wanorde en ondeugd achteruitgang verbonden.

Het verledene is een spiegel voor de toekomst.

Een verlicht volk moet zijn historie kennen, zal het met vasten wil de toekomst te gemoet gaan. Het beeld van den vooruitgang moet in algemeene trekken ieder helder voor den geest staan. Alleen daardoor is men in staat als burger zijn plicht jegens het vaderland te vervullen, — alleen daardoor is men beveiligd, om niet door lichtzinnige en oppervlakkige voorstellingen misleid te worden.

De eerste acht eeuwen van onze jaartelling waren voor ons Vaderland de eeuwen der eerste ontwikkeling. Onze bodem werd in den aanvang door ruwe heidensche volksstammen bewoond. Eerst nadat het Christendom was gepredikt, de invallen der Noormannen hadden opgehouden en de gehechtheid aan overheid en vorst zich in de bescherming van eigen have had ontwikkeld, ontstond in al de Nederlandsche gewesten een geregeld bestuur.

Bij het licht van de tegenwoordige volksbeschaving moge dat bestuur nog veel gebrekkigs gehad hebben, het voldeed aan de behoefte van een vrijheid- en orde-lievend volk op het pad des levens.

Vandaar dat de Staten van Holland in een opmerkelijk staatsstuk, nadat men zich reeds van Spanje had losgescheurd en elders hulp had gezocht, zulks nog gedachtig waren.

In de resolutie van de Staten van Holland van 16 Juli 1587, wegens hun recht tot bescherming van de algemeene vrijheid, overgeleverd aan den Engelschen Graaf van Leicester, die als beschermer der Nederlandsche vrijheid was ingeroepen, leest men onder anderen het volgende:

»'t Gaat zeker, dat het regeeren van de gewesten van Holland met West-Friesland en Zeeland sinds achthonderd jaren gestaan heeft aan Graven en Gravinnen. Deze hebben hunne macht met bescheidenheid gebruikt. Zij gaven ten allen tijde gunstig verhoor en goede resolutie op alle vertoonde zaken, die den welstand raakten. Deze manier van regeering, zoo wettig als ooit enige andere, strekte tot zeldzaam heil der vorsten

en des volks.”

En een soortgelijke regeering had men ook in de andere gewesten.

Aan deze grafelijke regeering is eerst een einde gekomen, toen de grafelijke macht door huwelijken in vreemde vorstenhuizen was overgebracht, waardoor de Graaf allengs geheel vervreemd werd van de Nederlandsche gewesten.

Nadat het Hollandsche gravenhuis was uitgestorven, had de regeering door vreemde Graven reeds plaats in het Henegouwsche stamhuis. Reeds toen bestond er gehechtheid aan een nationale regeering, gelijk blijkt uit den strijd tegen Vlaanderen en de verdediging van onzen grond onder Witte van Haamstede ¹, aan wien even buiten Haarlem een gedenkteeken aan het Mannenpad is opgericht door Prof. van Lennep, die in zijn *Hollandsche Duinzang* van den strijd in 1304 zong:

Was het vreemd zoo, bij 't zien van den Hollandschen Leeuw,
Dien de Blinkert verhief van zijn kruinen,
Jong en oud, met triomfen en jubelgeschreeuw
Kwam uit Haarlem gestroomd naar de duinen?

Waar hun Witte verscheen als een gift van omhoog;
Hij, de zoon van dien Floris zoo goedig,
Hij, het beeld van dien vader in houding en oog,
En niet min dan zijn vader kloekmoedig.

Toen riep alles, »te wapen bij de oude banier!
»Fluks te wapen, gij dappren en vromen!
»Ziet, uw helper, uw heervoogd, uw redder is hier.
»Ziet het Hollandsche bloed is gekomen.”

¹ Zie in onze Volksletterkunde N°. 80: *De strijd met Vlaanderen.*

En om Haamstede drong zich de Landzaat bijeen,
En de bloedige strijd werd gestreden,
En der Vlamingen hoogmoed verging en verdween,
Bij het Manpad met voeten getreden.

De Graven uit het Henegouwsche en Beijersche stamhuis waren echter gedurig in Holland en Zeeland, terwijl de andere provinciën hunne nationale regeeringen behielden.

Inzonderheid onder het Bourgondische gravenhuis begon de invloed der vreemdelingen.

Hertog Karel de Stoute van Bourgondië was vorst over vele Nederlandsche gewesten en landen, die niet tot de Nederlanden behoorden. De oorlogen, die hij voerde, hadden meestal geen belang voor de Nederlanden. De Nederlandsche provinciën, die nog niet onder Karel den Stoute behoorden, verdedigden hunne vrijheid tegen den Bourgondischen vorst.

Dat men toen reeds vrees had voor een vreemde overheersching, blijkt uit het groot privilegie, dat de Staten, na den dood van Karel den Stoute, bedongen van diens dochter Maria van Bourgondië.

Dit staatsstuk, hetwelk den 14 Maart 1476 te Gent werd opgemaakt, moge niet in al onze tegenwoordige provinciën, en zelfs in Zeeland en Holland niet lang, gegolden hebben, omdat men beweerde, dat het der jeugdige Gravin met geweld was afgedwongen, het is toch hoogst belangrijk, om te doen zien, hoe men reeds toen eene regeering van vreemde staatslieden, het gebruik van een vreemde taal, en huwelijken met vreemde vorsten, die den zetel der regeering elders zouden vestigen, vreesde.

En die vrees was niet denkbeeldig. De Hertogin Maria huwde met den Oostenrijkschen Prins Maximiliaan, die, voordat hij Keizer van Duitschland werd, tweemalen over een groot gedeelte van de Nederlandsche gewesten het bewind gevoerd heeft, eerst als voogd van zijn minderjarigen zoon Philips den Schoone, en later, na diens korte regeering, over zijn kleinzoon, den bekenden Karel V.

Reeds onder Maximiliaan verzette de Nederlandsche geest zich tegen de vreemde overheersching. De Friezen verdedigden zich zoo lang mogelijk, en onderwierpen zich niet dan gedwongen aan den Saksischen veldheer Albrecht, aan wien Maximiliaan Friesland had opgedragen, als prijs, dat hij de Friezen had ten onder gebracht.

In Holland en Zeeland, in den zoogenaamden Jonker Franses oorlog, aldus genoemd naar Jonker Frans van Brederode, was een Nederlandsch element tegenover het Duitsche zeer merkbaar.

Inzonderheid vond de heerschappij der Bourgondische en later der Oostenrijksche vorsten felle bestrijding in Gelderland onder Karel van Egmond.

Die Karel van Egmond, Hertog van Gelderland, was een ruw oorlogsmans, geheel een kind van zijnen tijd; maar als tegenstander van vreemde overheersching verdient hij door alle ware vaderlanders gekend te worden.

De levensloop van den Gelderschen Hertog is wel merkwaardig. Als knaap van zes jaren bevond hij zich te Nijmegen, toen de stad in 1473 door Karel den Stoute belegerd werd. De bevelhebber Reinier van Broekhuizen deed den jeugdigen Hertog met een boog

en pijlkoker op een klein paardje langs de wallen rondvoeren, om de inwoners op het gezicht van hun toekomstigen vorst tot moed en volharding op te wekken. Na het bemachtigen der stad deed Karel de Stoute den jeugdigen Karel met zijn zusje Philippe naar Gent voeren, om, zoo het heette, voor hunne opvoeding te zorgen, maar inderdaad, om hen van Gelderland verwijderd te houden. Als jongeling maakte hij met Maximiliaan van Oostenrijk onderscheidene veldtochten mede, totdat hij in den veldslag te Bethune door de Franschen werd gevangen genomen. Daar zat nu die dappere jonge Hertog vijf jaren gevangen, terwijl de Gelderschen door de Bourgondiërs onderdrukt werden. Eindelijk werd hij door den Franschen Koning tegen een aanzienlijk losgeld vrijgelaten.

Het was in Maart 1492, dat Karel, na een negentienjarige afwezigheid, te Roermonde weder den Gelderschen bodem betrad. De kronijkschrijvers zijn vol van berichten omtrent de vreugde, waarmede het volk den jeugdigen vorst ontving, door wien zij bevrijding van het vreemde juk hoopten te verkrijgen. Reinier van Broekhuizen sloot zich onmiddellijk bij hem aan. Met feestgejuich werd hij eerst te Roermonde, daarna te Nijmegen ingehaald. Van alle zijden kwamen boden, dat de Gelderschen gereed waren, hunnen jongen Hertog trouw te zweren, en onder zijne aanvoering de Bourgondische troepen uit het land te verjagen. Karel beloofde van zijnen kant alle voorrechten en vrijheden, die zijne voorouders verleend hadden te zullen erkennen, en als een goed vorst te zullen regeeren.

Maar Maximiliaan, die intusschen Keizer van Duitsch-

land was geworden, was niet gezind toe te laten, dat Gelderland aan de Bourgondische heerschappij zou worden ontrukkt. Aan twee ervaren veldheeren werd opgedragen, den jongen Hertog en met hem Gelderland tot onderwerping te dwingen. Vreeselijk werd er in de Betuwe gevochten. In 1497 werd wel een wapenstilstand gesloten, maar deze diende slechts, om nog feller strijd te doen ontbranden. Van alle kanten werd Gelderland aangevallen. Karel besloot het gevaar af te wachten, en gelijk een geschiedschrijver het verhaalt: »als een stekelvarken zijne pennen en borstels tegen de tanden der doggen, die hem aanvielen, op te steken,” en ziet, de oorlogskans was hem gunstig. De wreedheden en ruwe plunderingen te 's Gravenhage onder Marten van Rossum en elders zijn bekend, even als dat de Gelderschen de schepen voor Amsterdam verbrand hebben; maar te midden van die ruwe uitspattingen mag toch het nationale nut niet ontkend worden, dat in dien oorlog gelegen is. Opmerkelijk is het, dat van onderscheidene edelen, die Karel van Egmond hebben geholpen in de verdediging van Gelderland, de zonen behoord hebben tot het verbond der edelen, en dat onderscheidenen van hen onder de dwingelandij van Alva op het schavot zijn gestorven, of onder Willem van Oranje voor de vrijheid van Nederland hebben gestreden.

Na den dood van Karel van Egmond werd Gelderland onder de heerschappij van Karel V gebracht.

Het aartsbisdom van Utrecht, alwaar de Bisschop met de drie standen de wereldlijke macht eeuwen lang had uitgeoefend, verloor ook onder Karel V zijne zelfstandigheid.

De regeering van Karel V, die in vele opzichten nog een Nederlander bleef, was nog dragelijk; onder Philips II, die in Spanje geboren en opgevoed, werden geheel andere beginselen van staatsbestuur gevolgd, dan in de Nederlanden golden.

Al hadden ook de Graven en Hertogen, hier te lande een groote macht bezeten, die macht was telkens ingekort door vele verleende privilegiën en voorrechten. Vele van die voorrechten zijn thans bij het licht der tegenwoordige beschaving weinig in het belang des volks, en bijna geheel in het belang van enkele steden en gemeenten of adellijke geslachten, maar in de vroegere werden zij beschouwd als het kleinood der verworven vrijheid. De brieven, waarbij de privilegiën verleend waren, werden als zeer kostbare stukken op veilige en verborgen plaatsen bewaard, zoo als te Amsterdam in de ijzeren kapel in de Oude kerk. De Graven werden niet ingehuldigd, voordat zij de privilegiën van hunne voorgangers bezworen hadden, en eerst dan ontvingen zij de hulde van de Staten in naam des volks. In onderscheidene provinciën was uitdrukkelijk bedongen, dat de Graaf van zijn recht vervallen was, wanneer hij zijn eed niet nakwam. De Nederlanders hadden niet alleen een afkeer van vreemde overheersching, maar zij hadden ook hunne staatkundige en burgerlijke vrijheid lief.

Dien Nederlandschen geest begreep de Spaansche Koning Philips II in geen deele.

Het ligt geheel in den Nederlandschen volksaard, afkeerig te zijn van vreemde overheersching. Dit leerden ook thans de gebeurtenissen.

II.

De Spaansche inquisitie.

Door gebrekkige kennis van de geschiedenis, inzonderheid van de geschiedenis van het strafrecht en van de tegenwoordige letterkunde, bestaat er bij velen een zeer onjuiste voorstelling van de Spaansche inquisitie.

En, gelijk het gaat met gebrekkige voorstellingen, dit geeft dikwijls aanleiding tot verkeerde beoordeelingen, zelfs tot kerkelijke twisten en verdeeldheden, en tot miskennis van het algemeene Christendom, gelijk het zonder onderscheid door Roomsche-Katholieken en Protestanten wordt beleden.

De zuivere algemeene, dat is Katholieke Christelijke godsdienst, is de godsdienst der heilige liefde. Jezus bad van zijn Vader in den hemel geen macht, om te heerschen; het rijk des Vaders zocht hij uit te breiden door barmhartigheid, door liefde, door vrijwillig te lijden, door voor de waarheid te sterven aan het kruis, en daardoor allen, die de gerechtigheid lief hadden, tot zich te trekken.

De aloude Katholieke kerk had dan ook een afkeer van het geweld. *De kerk dorst niet naar bloed*, was een aloude spreuk van de kerk, die zij nooit uit hare belijdenis heeft verwijderd, ofschoon in de ruwheid der tijden die spreuk niet altijd is opgevolgd. Later heeft

spitsvondige redeneering een uitvlucht gezocht, zoodat in de kerkleer wel het verbod van bloedvergieten bewaard bleef, maar de kerkelijke personen niet altijd afkeerig waren, dat op hun wenk de wereldlijke macht met zwaard en schavot werd gebruikt tot handhaving van den godsdienst.

Toen voor het eerst in het Romeinsche keizerrijk het zwaard werd aangewend, om den Christelijken godsdienst uit te breiden en tegen afvalligen te beveiligen, werd dit door de kerkvaders zeer sterk afgekeurd.

De reine godsdienst van geest en waarheid dringt niet dan als een zuurdeesem door. Bij de snelle uitbreiding van het getal Christenen onder Constantijn, en later onder Karel den Groote bij de Germanen, waren zeer velen slechts naam-Christenen, die hunne heidensche zeden bleven behouden, en daarmede hun ongelooft aan de kracht van geest en waarheid.

Onder de heidensche begrippen der Germaansche volken behoorde het inzonderheid, dat er twee goden waren, een god voor de goeden en een god voor de kwaden. Zij, die het met den kwaden god hielden, en van hem de kunst hadden ontvangen om te tooveren, werden onbarmhartig door de geloovigen aan den goeden god omgebracht. Toen de Friezen en Germanen tot het Christendom werden gebracht, predikten de eerste verkondigers van het Christendom te vergeefs tegen dit willekeurig en woest ombrengen van vermeende toovenaars en heksen. Later deelden de kettters of sectarissen, die van het geloof afweken, evenzeer als gewaande toovenaars en heksen in dezen volkshaat.

In de twaalfde eeuw was het dooden van haeretieken

of ketters in Duitschland en elders meestal het bedrijf eener woeste volksmenigte. Vrome monniken en geestelijken, een Petrus Cantor, een Bernardus van Clairvaux en anderen verhieven hunne stemmen tegen dien geloofsijver, waarvan zij het beginsel roemden, maar de onberadenheid en den hartstocht laakten.

In verband met de zeden van die vroegere eeuwen moeten ook de geestelijken en de rechtsgeleerden beoordeeld worden. Ook zij waren kinderen van hun tijd. Tegenover een nog grootendeels ruwe volksmenigte geplaatst, meende men den godsdienst niet dan met wereldlijk geweld te kunnen handhaven. Het lager onderwijs was toen nog bijna onbekend; — alleen zij, die tot den geleerden stand en den koophandel werden opgeleid, genoten onderwijs; de groote menigte des volks meende men alleen door zeer strenge straffen, die afschrikten, van het kwaad terug te kunnen houden. Geen wonder dan ook, dat vóór de zestiende eeuw de zwaarste straffen tegen hen, die verdacht werden den godsdienst in minachting te brengen, door de wereldlijke macht werden bedreigd, terwijl door de kerkelijke overheid werd uitgemaakt, wat als ketterij of aanranding van de kerkleer moest beschouwd worden. Valsche munters werden met den dood gestraft, derhalve verdienden veel meer de doodstraf zij die de ziel zochten te verderven. De beroemde Nederlandsche dichter Maerlandt, die gestorven is in het jaar 1300, en die bij het hekelen van de ondeugden van zijnen tijd de personen der geestelijken niet ontzag, oordeelt het toch volkomen billijk, dat de ketter met den dood gestraft wordt.

Tot in den aanvang van de 16de eeuw werd de vervolging van ketters bijna algemeen door de openbare meening goedgekeurd.

In deze algemeene denkwijze kwam langzamerhand verandering, nadat de godsdienstprediking meer op het innerlijke was gericht geworden. Vele monniken begonnen te preken in de landtaal. Het volk werd opgewekt zelf te oordeelen. De gewetens werden wakker geschud.

Enkele vrome monniken en de Broeders van het gemeene leven beweerden, dat de godsdienst slechts door liefde en door de prediking der waarheid moest gehandhaafd worden.

En toen nu tegen sommige misbruiken, die het volk gemakkelijk kon erkennen, gepredikt werd, koos het volk de partij van de hervormers tegen de kerkelijke macht, die de misbruiken in bescherming nam. Reeds vóór Luther werd in de Nederlanden door enkele priesters den afaathandel en het betalen van kerkelijke diensten afgekeurd. En toen later de eerste geestverwanten van Luther hier vervolgd werden, koos het volk de partij voor de vervolgd. Een opmerkelijk voorbeeld vindt men daarvan in den Augustijner monnik Hendrik van Zutphen, die in 1522 te Antwerpen predikte, zoowel tegen de zonden des volks als tegen de misbruiken, dat men de kerkelijke diensten liet betalen, en zelfs handel dreef in afaatbrieven. Een groote menigte van het volk hoorde gaarne zijne prediking, en toen hij, van ketterij verdacht, gevangen werd genomen, werd hij door het volk bevrijd. Hij ontvluchtte Antwerpen, maar werd later, na eene prediking te Mel-

dorf, nabij Bremen, in 1524 door eene volksmenigte zonder vorm van proces verbrand.

De geloofsvervolgingen werden later nog meer door het volk in de Nederlanden afgekeurd, toen het oude onderzoek naar de ketterij en het oordeel van den wereldlijken rechter, dat vooral in de noordelijke Nederlandsche gewesten nooit zeer drukkend was geweest, vervangen werd door den vorm van inquisitie, die in Spanje bestond, waardoor ook de aloude rechtsgebruiken in de Nederlanden in vele opzichten geschonden werden.

Thans wordt de Spaansche inquisitie bijna door niemand meer verdedigd. Allengs is zij in alle beschaafde landen opgehouden. De meest behoudende Roomsche-Katholieke schrijvers in Frankrijk en Duitschland keuren haar af, en schrijven de bloedige geloofsvervolging der inquisitie toe aan de strengheid der vroegere tijden, toen men de godsdienstige waarheid met schavot en brandstapel zocht te handhaven. Ook in ons vaderland hebben onderscheidene Roomsche schrijvers de inquisitie afgekeurd. Zoo heeft de Heer Alberdingk Thijm, in zijn woord *over de inquisitie*, in 1853 uitgegeven, beweerd, dat men het geloofsonderzoek niet verwarren moet met de straf, die door de wereldsche macht werd opgelegd; dat de R. K. kerk een afkeer heeft van bloedvergieten, en dat hij aan die onderscheiding zóó veel waarde hecht; »dat naar zijne schatting de Katholieke kerk de schoonste parel uit hare kroon zou verliezen, wanneer die onderscheiding zou blijken met de feiten in strijd te zijn.” Ook de Heer Nuyens keurt in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche*

beroerten de Spaansche inquisitie af, en wij gelooven niet, dat tegenwoordig een enkel Roomsch-Katholiek in Nederland gevonden zal worden, die de gruwelen kan goedkeuren, die door de Spaansche inquisitie zijn bedreven.

Maar in de zestiende eeuw dachten alle Roomsch-Katholieken niet alzoo. Wel waren er vele staatslieden reeds in de eerste jaren van de 16de eeuw, die verstand genoeg bezaten, om te zien, dat de geloofsvervolgung tot niets goeds zou leiden. Van Keizer Maximiliaan, die zoo zeer in staat is geweest den volksgeest te leeren kennen, wordt verhaald, dat hij zijn kleinzoon Karel V gewaarschuwd heeft: »alles kan de staatswet regelen en voorschrijven en dwingen, maar 't godsdienstig leven der volken nooit." Erasmus schreef in den aanvang van de 16de eeuw: »Het onderwijzen is de roeping der godgeleerden, het dwingen alleen het werk der tirannen." Dit was ook het algemeen gevoelen van vele Nederlandsche staatslieden en van het grootste gedeelte der bevolking.

Hetgeen den haat tegen de Spaansche inquisitie bij het volk nog deed toenemen, was de wreedheid, waarmede menige strafoefening gepaard ging, en de geloofsmoed, waarmede vele martelaren zich op het schavot en op den brandstapel gedroegen, waardoor menigeen tot navolging werd opgewekt.

Er waren echter ook Roomsche geestelijken, die, deels uit onderwerping aan het wereldlijk en kerkelijk gezag, deels omdat zij te goeder trouw naar hunne begrippen overtuigd waren, dat de afscheuring van de Katholieke kerk alleen door exemplaire straffen kon

tegengegaan worden, de Spaansche inquisitie goedkeurden.

Tegen deze Roomsch-Katholieke ijveraars begon de volksgeest zich meer en meer te verzetten, en deed dit in geen en deele op echt Christelijke wijze, met zelfopoffering en liefde, zelfs tot de vijanden. De hartstochten werden van wederzijden gaande gemaakt. Menige vervolging strekte slechts, om den haat van wederzijden tot uitbarsting te brengen. Toen Angelus Merula, de vrome en weldoende pastoor van Heenvliet, in 1557 zou worden terecht gesteld in 's Gravenhage, was er zoodanige toeloop van volk, dat men besloot den grijsaard naar Bergen te vervoeren, alwaar hij verbrand werd.

Toen den 4den October 1564 op de Groote markt aan Fabricius, een gewezen monnik, het doodvonnis zou voltrokken worden, brak een oproer uit, waarbij de schout met de gerechtsdienaars de vlucht moesten nemen, en de brandstapel door het volk bemachtigd werd. De beul had echter nog tijd, den ongelukkigen Fabricius een dolk in het hart te steken en met een hamer het hoofd in te slaan.

Zulke voorvallen moesten telkens meer de hartstochten in beweging brengen. Naarmate de voorstanders der inquisitie de hervorming zochten tegen te houden met schavot en brandstapel, veranderde de leus van het volk, die vroeger was geweest in den Gelderschen oorlog: »liever Turksch dan Oostenrijksch," bedoelende op den oorlog, dien het Duitsche keizerrijk tegen de Turken had te voeren, eerst in: »liever Turksch dan Spaansch," daarna in: »liever Turksch dan Paapsch."

Dit was echter geen leus van de Hervormden tegen de Roomsch-Katholieken, want de Hervormden waren toen nog zeer klein in getal, maar een leus van het volk tegen *die* priesters, die voorstanders waren van de geloofsvervolging.

Het verzet tegen de yreemde overheersching smolt ineen met het verzet tegen de Spaansche inquisitie.

Terwijl men de inquisitie en de priesters die haar steunden verfoeide, bleef het grootste gedeelte der bevolking aan den Roomschen eeredienst gehecht.

Nog jaren lang na de afzwering van den Koning van Spanje was de meerderheid van het Nederlandsche volk Roomsch-Katholiek.

Door Roomsch en Onroomsch zijn tegen Spanje de wapens opgevat.¹

Zij die het tegendeel beweren kennen de geschiedenis niet.

III.

De Spaansche Koning en zijn landvoogd Alva.

De brieven van Koning Philips, die vroeger onbekend waren en thans uit de archieven bijeenverzameld zijn uitgegeven, stellen tegenwoordig in staat veel juister over hem te oordeelen dan vroeger. Terwijl de oppervlakkige geschiedenis ons dikwijls een geheel onbegrijpelijk en onnatuurlijk karakter vertoonde van een dwingeland, die uit bloeddorst wreed was, zien wij in Philips II, gelijk hij thans uit zijne brieven kan gekend worden, een slachtoffer in den strijd van goede bedoelingen en verblindheid, tegenover de rampzalige beginselen der dweepzucht, die voor geene middelen terug deinst, wanneer het doel slechts heilig en goed wordt gewaardeerd.

Philips, als Koning van Spanje de tweede en als Hertog van Brabant en Graaf van Holland de derde, volgde in 1555 zijn vader Keizer Karel V op, terwijl het Duitsche keizerrijk kwam aan Ferdinand I. De Oostenrijksche overheersching werd hierdoor nog meer een Spaansche, ook daardoor, dat Philips, in Spanje geboren, geheel door Spanjaarden was opgevoed. Hij had den trots en de stugheid der Spaansche aanzienlijken, en van jongs af was hem ingeprent, dat hij tot beschermer van de Roomsche-Katholieke kerk ge-

roepen was, met al die kracht, die hem als machtig vorst ten dienste stond.

De verantwoordelijkheid zijner regeering drukte hem zwaar; hij was buitengewoon werkzaam: zijne brieven bewijzen het, dat hij zich in allerlei bijzonderheden met de regeering bezig hield. De plicht van voorzichtigheid was hem als vereischte tot eene regeering zeer diep ingeprent; maar hij was daardoor zeer wantrouwend, dikwijls besluiteloos en vaak geveinsd, zoodat hij bijna gelijktijdig zich geheel anders tegen onderscheidene personen uitliet. Na den vreeselijken moord, door de fanatieke Roomschegezinden op de Hugenooten den 24 Augustus 1572 gepleegd, schreef hij in zijne brieven naar Nederland, dat hij die gruweldaad afkeurde; maar bijna gelijktijdig naar Parijs, dat hij van dien aanslag de herstelling van de Roomsche kerk verwachtte, en dat de Hugenooten geen ander lot verdiend hadden. In plaats van krachtig en moedig te zijn, geeft hij in zijne brieven overal blijken van zwakheid en vreesachtigheid; maar het gemis aan zedelijken moed om de moeilijkheden met kalnte te gemoet te gaan, deed hem, na wankelen en besluiteloosheid, bevelen geven tot geweldige maatregelen en zelfs sluipmoorden. In eenen vertrouwelyken brief aan zijne zuster Margaretha van Parma, de landvoogdes van Nederland, schrijft hij: »God weet, dat ik niets meer zoek te vermijden, dan het vergieten van menschenbloed; ik zou het voor eene der gelukkigste omstandigheden beschouwen, als ik er niet toe genoodzaakt was.» Desniettemin liet hij honderden als kettters de straffe des doods ondergaan. Philips rekende zich als vorst ver-

plicht daartoe, terwijl hij te stug en te trotsch was, om door de smeekschriften bewogen te worden.

Daarbij moet men in acht nemen, dat vooral in Spanje het onbeperkt vorstelijk gezag op het einde der middeleeuwen toenam, en door onderscheidene schrijvers als een door God ingesteld ambt werd verdedigd. In de Nederlanden was zulk een staatsrecht geheel onbekend. Het aloude regeeringsrecht rustte oorspronkelijk op het leenstelsel, op langdurig bezit, en was op wederzijdsche beloften van landheer en onderdaan gegrond.

Van den aanvang van de regeering van Philips, in 1555, nam de strijd tusschen hem en de Nederlanders met elk jaar toe. De vernieuwing der plakaten tegen de ketters en het verblijf van Spaansch krijgsvolk in de Nederlanden waren reeds grieven tegen de Spaansche overheersching, toen Philips, na zijne inhuldiging hier te lande, naar Spanje vertrok in 1559. De oprichting der nieuwe bisdommen, waardoor de invloed van vreemde geestelijken werd uitgebreid, was in strijd met de belangen der inlandsche lagere geestelijken.

Na het vertrek van den Kardinaal Granvelle, en na de zending van Philips van Egmond hoopte men verzachting van de plakaten te verwerven. Philips weigerde. Hij had de vraag aan Spaansche godgeleerden onderworpen; zij antwoordden, dat om een grooter kwaad te voorkomen, om een opstand tegen den vorst en de kerk te beletten, eenige vrijheid van eeredienst kon verleend worden. De vorst, hiermede niet tevreden, drong aan op beantwoording van de vraag, of hij tot nakoming daarvan verplicht was, en toen die vraag ontken-

nend was beantwoord!, wierp hij zich voor een kruisbeeld, zeggende: »Ik bid U, groote God! schenk mij de genade, altijd te volharden in mijn besluit, om nimmer te veroorloven, dat men mij meester noemt van hen, die U als Heer weigeren te erkennen.»

Op de mislukte zending van Egmond, 1565, volgde algemeene ontevredenheid. Het verzet tegen de uitvoering der plakaten blies de hartstochten aan. De predikatiën der Hervormden werden door de bedreiging heftiger. Toen ook het smeekschrift der verbonden edelen niet hielp, sloeg de vlam van het oproer uit. De beeldstormerij, niet verschoonbaar, waar men overeenkomstig beginselen van het reine Christendom denkt, was verklaarbaar door de uittarting. Nieuwe brandstapels, waarop de Hervormden met heldenmoed sterven, verwijderden de scheuring. Brederode vat de wapenen op, 1567. De Spaansche Koning tracht zijn gezag te handhaven. Alva komt met een leger hier te lande, en zijn dwingelandij doet weldra de benaming van Spaansche dwingelandij vergeten, om haar de Albanische dwingelandij te noemen.

Om onzen opstand tegen Spanje goed te begrijpen moet men niet alleen den Spaanschen Koning kennen, maar ook den landvoogd, die de Nederlanders den wanhopigen strijd van zelfbehoud deed strijden.

Ferdinand Alvarez de Toledo, Hertog van Alva, was reeds zestig jaren, toen hij in de Nederlanden kwam met den last van zijn Koning, om den opstand geheel te dempen. Hij was een der kundigste en meest gevreesde veldheeren van zijn tijd. Nauwelijks 16 jaren oud deed hij zijn eersten veldtocht tegen de Franschen

in 1531 volgde hij Karel V in zijn tocht tegen de Turken. Toen Soliman terug gedreven was, keerde hij terug naar Spanje, en was bij den oorlog tegen Tunis. In 1542 werd hem het opperbevel van het leger tegen Frankrijk opgedragen; daarna voerde hij den krijg tegen de Protestantsche vorsten in Noord-Duitschland. Reeds aan het Spaansche hof had Alva meer dan eens Philips aangezet, de Nederlanders met geweld ten onder te brengen, en nu de gewapende opstand was uitgebroken, werd hij als kapitein-generaal met onbepaalde macht naar de Nederlanden gezonden, om ons land, dat meer en meer als een wingewest van Spanje beschouwd werd, ten onder te brengen. Aan het hoofd van 10,000 man van het beste Spaansche voetvolk en ongeveer 2000 ruiters aangekomen, gedroeg hij zich dadelijk als oppermachtig vorst. Hij stelde een raad van beroerte in, door de Nederlanders weldra de »bloedraad" genoemd. De Graven van Hoorn en Egmond, beiden Katholieken, werden onthoofd, benevens vele anderen, en van de afwezigen werden de goederen verbeurd verklaard. De voortvluchtigen weken het land uit, benevens duizenden, die de dwingelandij van Alva vreesden.

De eerste gewapende pogingen, om zich tegen de gewapende dwingelandij te verzetten, mislukten. De kortstondige overwinning der Nederlanders op den Hertog van Aremberg bij Heiligerlee, den 13den Mei 1568, waarbij Adolf van Nassau sneuvelde¹, werd weldra gevolgd door den slag bij Jemmingen, waarbij het leger der Nederlanders geslagen werd. Ook de

¹ Zie *Volksletterkunde* N°. 240: *De slag bij Heiligerlee*, 32 bl. 10 Cts.

veldtocht van den Prins van Oranje aan de Maas mislukte. Op den 22sten December 1568 hield de trotsche Spaansche landvoogd een zegepralenden intocht binnen Brussel, terwijl hij uit het veroverd geschut zich zelven een standbeeld deed oprichten op het kasteel te Antwerpen.

De jaren 1569, 1570 en 1571 waren de jaren van dwingelandij, die de Nederlanders tot den wanhopigen strijd van zelfbehoud drongen.

Trotsch op zijne overwinning wilde Alva van geene gematigdheid weten. Nadat door den Spaanschen Koning het aanbod der Hervormden, om voor dertig tonnen gouds (een zeer groote som voor die tijden) vrijheid van godsdienst te verwerven, was afgeslagen, werden thans alle godsdienstoefeningen der Hervormden niet alleen verboden, maar er werd ook streng onderzoek gedaan, of men ook die bijeenkomsten bevorderde en Protestantsche boeken in zijn bezit had.

De pogingen van den Duitschen Keizer, om Philips tot gematigdheid te bewegen, bleven zonder gevolg. De Aartshertog Karel, naar Spanje vertrokken, mocht bij herhaling bij den Koning klagen over de menigvuldige terechtstellingen en hatelijke gestrengheid, waarmede men in de Nederlanden te werk ging; de Koning bleef verblind en liet zijn landvoogd volkomen vrijheid van handelen. Viglius, die altijd des Konings zijde had gehouden, schreef in 1569, dat de Koning door het voortdurend bloedvergieten en verbeurd verklaren van goederen, de blaam van wreedheid en gierigheid op zich laadde, en bad, dat de vorst in zachtmoedigheid

het voorbeeld zijner voorvaderen zou volgen: het was te vergeefs.

De Staten en de regeeringen der steden kwamen met eerbiedige betogen, om hunne rechten te handhaven: mede te vergeefs.

Toen eindelijk in Juli 1570 de Spaansche landvoogd, voor den schijn van gematigdheid, eene algemeene vergiffenis deed afkondigen, waren de uitzonderingen zoo velen, en de eischen daarvoor zoo onuitvoerlijk voor mannen van eerlijke overtuiging, dat de zoogenaamde vergiffenis slechts strekte, om den haat tegen de dwingelandij te vermeerderen. Er werd vergiffenis aangeboden aan allen, die binnen de twee maanden hunne dwalingen wilden herroepen en afzweren, terwijl van de vergiffenis werden uitgesloten alle verkondigers van leeringen, die met den Roomsch-Katholieken godsdienst in strijd waren, en allen, die hunne huizen tot schuilplaats van de vervolgdenden leenden. Wel bezweken velen bij de bedreigingen, maar velen bleven ook volstandig bij hunne godsdienstige overtuiging.

Het doodvonnis oyer den Nederlandschen edelman Montigny, Roomsch-Katholiek, in Spanje voltrokken, benam velen de nog flauwe hoop, dat de Spaansche Koning tot gematigdheid zou kunnen bewogen worden.

Van het reeds zeer verarmde volk trachtte de Spaansche landvoogd nog een tiende gedeelte hunner bezittingen te verkrijgen. Het nieuwe belastingstelsel vond algemeenen tegenstand. Een Spaansch edelman, Alaya, waarschuwde den landvoogd, dat hij te ver ging: het was te vergeefs; maar de aan zijn Koning getrouwe staatsman gaf zijn overtuiging niet op, en schreef aan

den Koning: »Het gezag des Hertogs daalt; het geheele volk wil slechts ééne zaak, dat hij heenga.»

De Bisschoppen van Yperen, Gent en Brugge zonden 24sten Maart 1572 een gemeenschappelijken brief aan den Koning, om het kwaad onder de oogen te brengen, dat de heffing van de tiende penning zou te weeg brengen.

Roomsch en Onroomsch was gelijkelijk tegen de dwingelandij van den Spaanschen Koning vereenigd, op weinige uitzonderingen na, van verblinde priesters, die deelden in de fanatieke beginselen van Philips, van Alva en van de inquisiteurs, dat de Hervorming door brandstapel en schavot tot den wortel toe moest worden uitgeroeid.

De dwingelandij van Alva was gericht tegen alles, wat een volk dierbaar kan zijn: — tegen de vrijheid, om God te dienen naar zijne conscientie, — tegen de vrijheid, in handvesten bedongen en door den Koning bezworen, — tegen de veiligheid der bezittingen.

Zelfverdediging werd elken dag meer gevorderd.

De Spaansche landvoogd deed den Nederlanders naar Oranje als een bevrijder uitzien; zoo zwaar knelde het juk, dat hij hun op de schouders had geworpen.

IV.

Oranje's regeeringsbeleid, na de inneming van den Briel.

De inneming van den Briel, den 1sten April 1572, door de Watergeuzen, geheel op zich zelf genomen, is een weinig belangrijk en roemrijk feit. De Watergeuzen waren reeds meermalen op de Nederlandsche kusten geland, en de Briellenaars zelve hebben niet veel gedaan om de poorten voor de Geuzen te openen. Dit is althans zeer onzeker.

De inneming van den Briel is inzonderheid belangrijk door hetgeen daarop is gevolgd.

De *eerstelingen der vrijheid* (de woorden, die het stadswapen van den Briel versieren) waren in den allereersten aanvang van weinig beteekenis, en werden weldra door geweld en onmenselijke wreedheid bezoedeld; maar die eerstelingen der vrijheid zijn door schooner dagen gevolgd.

Het regeeringsbeleid van Prins Willem van Oranje, hoe dikwijls miskend en door hartstochtelijke partijzucht tegengewerkt, is telkens meer gehuldigd. Men moet dat regeeringsbeleid beoordeelen naar hetgeen de Prins wilde en niet naar de gebeurtenissen. De Prins was niet altijd machtig zijn regeeringsbeleid te doen gelden te midden der hartstochten en der ruwe zeden, waarbij men echter ook weder op vele omstandigheden moet letten.

De Watergeuzen zijn dikwijls te eenzijdig geprezen, of te eenzijdig gelaakt. Zij moeten geheel en al beoordeeld worden naar den tijd, waarin de zeeroof nog geoorloofd werd geacht, en waarin door de vervolgingen de hartstochten tot wanhoop waren ontvlamd.

Men vond op de vloot der Geuzen edelen uit bijna al de Nederlandsche provinciën, waarvan de meesten bij afwezigheid door den bloedraad veroordeeld en door de verbeurdverklaring hunner goederen van alles beroofd waren. Als vluchtelingen zwierven zij op zee, om aan de Albanische dwingelandij en allen, die de partij van Alva bleven houden, afbreuk te doen, zoodat zij ook Nederlandsche koopvaarders plunderden, waardoor zij door de Amsterdamsche regeering, die de zijde van den Spaanschen landvoogd meende te moeten houden, als zeeschuimers werden aangemerkt.

Langen tijd heeft men geloofd, dat de aanslag op den Briel geheel zonder opzet heeft plaats gehad. Later gevonden brieven en stukken maken het bijna zeker, dat de Engelsche regeering den tocht heeft aangeraden, en dat reeds vooraf het plan beraamd was, om de stad in bezit te houden, wanneer de aanslag gelukte, ofschoon de inneming op den 1sten April aan den koers van den wind moet worden toegeschreven. Mocht de woeste Luikenaar Lumey, Graaf van der Marck, de wraakgierige vijand van de Spanjaards en van de geestelijken, die maar eenigszins verdacht werden het met Spanje te houden, al voornemens zijn geweest de stad te plunderen en dan weder te vertrekken, de meer bezadigde bevelhebbers van de Geuzen, Jacob Simonszoon de Rijk, neef van den bekenden Amsterdamschen

regent Hooft, en inzonderheid Blois van Treslong dachten er anders over. Zij namen in naam van den Prins van Oranje bezit van den Briel. En daarmede was de grondslag van de Nederlandsche bevrijding van de Spaansche dwingelandij gelegd.

Nadat de Oranjevlag in één stad wapperde, stond het volk in massa op, in de meeste plaatsen zonder onderscheid van Roomsch of Onroomsch. De weinigen, die de Spaansche zijde hielden, werden door de groote menigte medegesleept. Vlissingen en Enkhuizen wierpen het eerst het Spaansche juk af.

Toen Bossu, na zijne mislukte pogingen om den Briel te hernemen, terugtrok, weigerde Dordrecht hem en zijn krijgsvolk te ontvangen. De moord, door de Spaansche soldaten te Rotterdam aangericht, deed den haat tegen de Spanjaards toenemen. Weldra ging een groot gedeelte van Zeeland, Holland, Gelderland, Overijssel en Friesland aan de zijde van den Prins van Oranje over.

De afwerping van het Spaansche juk, na de inneming van den Briel, was een nationale daad. De moord aan de Gorkumsche geestelijken, door Lumey gepleegd, werd niet minder door Onroomschen dan Roomschen afgekeurd. De Prins van Oranje, die onmiddellijk op het bericht van de inneming van den Briel en den overgang van Vlissingen zich naar Holland had begeven, gaf dadelijk, toen hij hoorde, dat de gevangen priesters uit Gorkum naar den Briel waren gebracht, bevel, om de gevangen priesters te ontslaan; maar zoo weinig tucht en kracht bij de regeering waren er nog,

dat Lumey aan het bevel niet gehoorzaamde, en dat hij later, vervolgd door het gerechtshof van Holland, niet werd gestraft.

Uit de geschiedenis, waar zij onpartijdig wordt beoefend, blijkt het duidelijk, dat de volksopstand, op de inneming van den Briel gevolgd, het werk is geweest van Roomschen en Onroomschen, die gelijkelijk tegen de dwingelandij van Alva waren ingenomen, ofschoon in de eene stad langer dan in een andere de regeering uit handelsbelang en andere overwegingen de partij van den landvoogd getrouw bleef. In 1572 was negen tiende gedeelte van de bevolking, volgens de meest geloofwaardige berichten, nog Roomsch, en de volksopstand zou onmogelijk zijn geweest, zoo het alleen een Calvinistische partij was geweest, die den opstand had bewerkt.

Maar hoe innig verbonden in den aanvang het grootste gedeelte der bevolking tegen Alva ook was, de scheuring tusschen Roomschen en Onroomschen is telkens door onderscheidene gebeurtenissen toegenomen, terwijl de hartstocht niet altijd Nederlandsche Roomsche-Katholieken en Spaanschgezinde Roomsche-Katholieken heeft onderscheiden.

Het standvastig regeeringsbeleid van Prins Willem van Oranje was van den aanvang en later, dat de vrijheid van conscientie van allen moest geëerbiedigd worden. Zijn allereerste schrijven aan Sonoy was, dat hij moest zorgen, »dat de exercitie van de Religie conform Gods woord moest worden toegelaten, zonder nochtans te gedoogen, dat die van de Roomsche kerk eenig overlast gedaan werd.” Toen de Prins in het

land kwam, gaf hij dadelijk bevel, gelijk wij reeds vermeldden, dat de gevangen priesters in vrijheid zouden gesteld worden, en toen de Prins zich naar Brabant begaf, beval hij te waken, dat geen geweld tegen de kerken zou gepleegd worden. Deze bevelen en verzekeringen boezemden vertrouwen in, zoodat onderscheidene steden, waarin de groote meerderheid den Roomsch-Katholieken godsdienst was toegedaan, hare poorten voor hem ontsloten, zoo als Mechelen.

Intusschen werd het wantrouwen jegens de Roomsch-Katholieken gewekt, doordat eenige priesters, angstig voor hun eeredienst, nog de zijde van Spanje hielden; maar de argwaan werd nog grooter, toen hier te lande in het laatst van Augustus de tijding ontvangen werd van den vreeselijken en verraderlijken moord, op de Hugenooten gepleegd in den beruchten St. Bartholomeusnacht. Vele Roomschen in Nederland keurden dien moord af, maar ook eenigen werden misleid door de goedkeuring, die de Paus op het eerste onvolledige bericht gegeven had, dat hij zich verheugde, dat de samenzwering der Hugenooten vrijdeld was. Waar eenmaal de hartstochten zijn opgewekt, onderscheidt men zelden nauwkeurig; alle Roomschen werden door de bovendrijvende partij verantwoordelijk gesteld voor de gruwelen van den moord, door het Fransche hof op het aanstoken van fanatieke ijveraars, gepleegd.

De moord der Hugenooten te Parijs had grooten invloed op den toestand in ons Vaderland. De Nederlanders werden beroofd van Fransche hulp, en de scheuring tusschen Roomsch en Onroomsch werd er door vergroot; Roomsch fanatisme wekte telkens meer Calvinistisch

fanatisme op. Tusschen beide hartstochtelijke partijen geplaatst, viel het den Prins van Oranje moeilijk verdraagzaamheid te handhaven; maar toch behield het grootste gedeelte der Roomsch-Katholieke bevolking nog sympathie voor de prinsgezinde partij, van wie zij de handhaving der oude vrijheden en vrijheid van godsdienst verwachtte.

De dood van den Spaanschen landvoogd Requesens, die Alva was opgevolgd, en het gedrag der Spaansche soldaten deden een groot gedeelte der Nederlanden, ook der zuidelijke provinciën, de partij van den Prins van Oranje kiezen, terwijl de Prins overal in tractaten, die pacificatiën genoemd werden, vrijheid van godsdienst aan Roomschen en Onroomschen verzekerde. De pacificatie van Gent, 1576, vereenigde tijdelijk weder de Roomschen en Onroomschen, ofschoon de bepalingen omtrent de vrijheid van godsdienst afhankelijk waren gesteld van latere besluiten.

Don Juan, de nieuwe landvoogd, aanvaardde zijn bestuur met vredelievende verzekeringen, maar vond bij hen, die vrijheid van conscientie als een recht beschouwden, weinig vertrouwen. Reeds bij de vredesonderhandelingen te Breda, in 1575, was het gebleken, dat de Koning niet gezind was vrijheid van godsdienst toe te laten, en ook de bepaling door Don Juan in het eeuwig edict van Manche, den 17den Februari 1577, dat de Staten moesten beloven in alles en overal den Roomsch-Katholieken godsdienst te handhaven, moest van dat tractaat afkeerig maken. Kort daarop begon dan ook op nieuw de geloofsvervolging. Eerst werden er strenge waarschuwingen gedaan, en toen deze het

prediken van de Hervormde leer niet verhinderden, werd eene vergadering van Hervormden bij Mechelen uit elkander gejaagd, en een der aanwezigen, Pieter Panis, gevangen genomen, en op de weigering, om zijne medeplichtigen op te noemen en zijn geloof te verzaken, ter dood gebracht.

De prinsgezinden beschouwden dit als een inbreuk op de pacificatie van Gent, die door Don Juan was bezworen. Weldra geraakte de Spaansche landvoogd met de algemeene Staten, die de Gentsche bevrediging hadden aangenomen, in oorlog, en werd hij door de wettige vertegenwoordiging des volks voor vijand des lands verklaard, terwijl Matthias als landvoogd werd aangenomen. De krijg tusschen den Spaanschen landvoogd en de Nederlanders ontbrandde op nieuw. Don Juan had in zijne vaandels, onder het kruisteeken, in het Latijn de woorden laten plaatsen: »In dit teeken heb ik de Turken overwonnen en zal ik de kettters overwinnen." Op den 31sten Januari 1578 werd het Nederlandsche leger door den Spaanschen landvoogd bij Gemblours geslagen.

De nederlaag was ontzettend. Door een overrompeling was het geen veldslag, maar een slachting. Na de overwinning werden nog 600 gevangenen ter dood gebracht. De schrik deed velen tot Spanje terugkeeren; het stadje Sichem, dat zich eenigen tijd verdedigde, moest het boeten met vele executiën. De gepleegde gruwelen wekten weerwraak in Holland op tegen de priesters, die men verdacht, dat zij de zijde van Spanje hielden. De dweepzucht deed aan beide zijden vele misdaden plegen.

Wel zocht Prins Willem de Nederlanden nog te ver-

eenigen door den religievrede, maar hetgeen hij verlangde en thans door ieder rechtvaardig mensch wordt geëischt: dat ieder vrij en ongehinderd zijne godsdienstige gevoelens mag belijden, werd eerst in de 19de eeuw in onze grondwet opgenomen.

In de zestiende en zeventiende eeuw werd de verdraagzaamheid nog slechts bij zeer enkelen gevonden, op het gebied van godsdienst en staatkunde:

op het gebied van den godsdienst bij Huibert Duifhuis; ¹

onder de staatkundigen bij Prins Willem van Oranje en zijne staatkundige geestverwanten.

Maar de verdraagzame politiek van den Prins mocht aanvankelijk niet zegevieren.

Waren de Roomsch-Katholieken vroeger vervolgziek geweest, de Calvinisten lieten op hunne beurt geene godsdienstvrijheid toe.

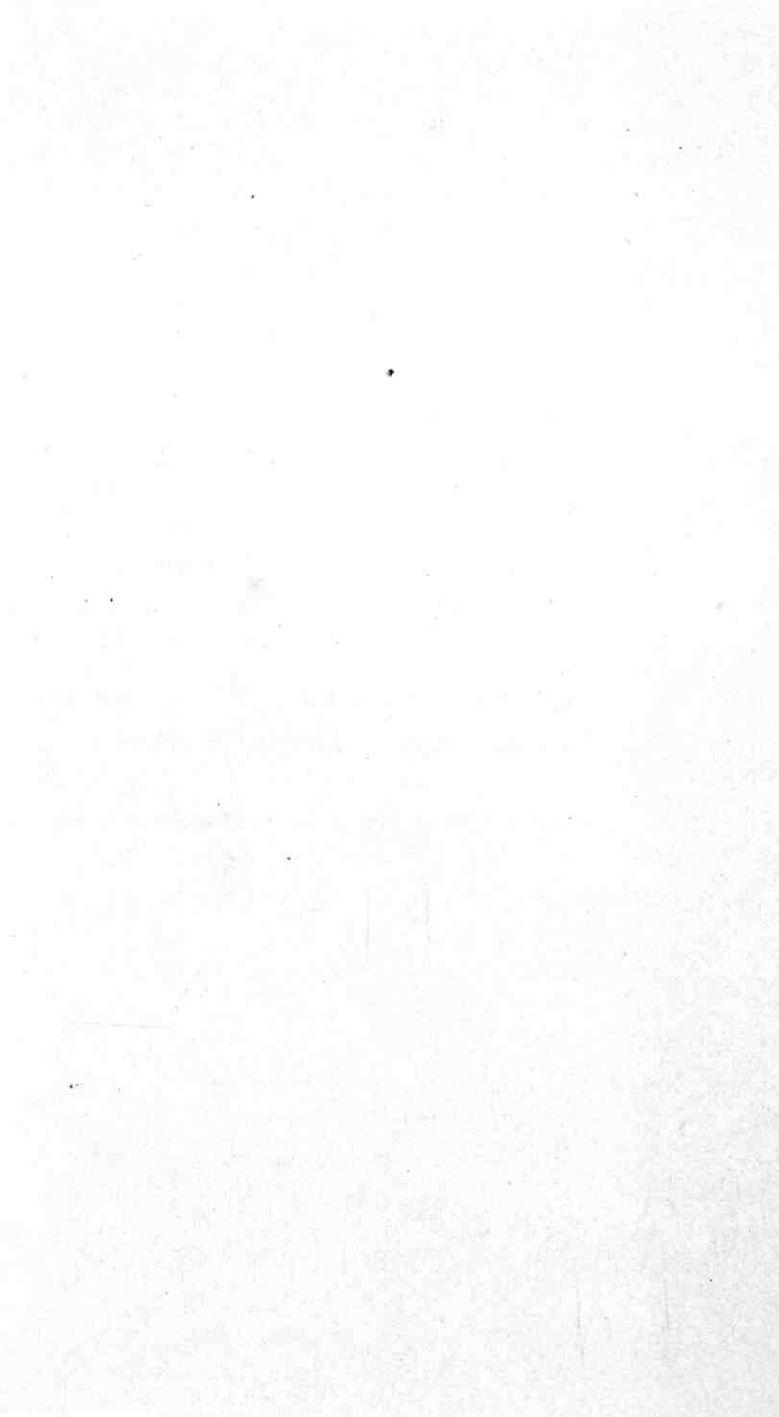
Niet alleen aan Roomsch-Katholieken, maar ook aan Doopsgezinden, aan Lutherschen werd het recht der *openbare* godsdienstoefening ontzegd.

De eerste vrucht, dat het geloofsonderzoek werd afgeschaft, werd echter in den loop der eeuwen telkens door grootere godsdienstvrijheid gevolgd.

De strijd voor ons volksbestaan moet het meest gewaardeerd worden naar de vruchten, die hij later heeft voortgebracht.

Daarom moet niet alleen 1572, maar ook 1672 en 1772 en 1872 in onze voorstelling leven.

¹ Zie over hem onze *Volkletterkunde* N°. 259: *Geloofshelden*, 10 Cts.

Volksletterkunde.

De lijst der 288 volksgeschriften, uitgegeven door *de Vriend van Armen en Rijken*, van 1851 tot met 1871, is kosteloos aan onze inrichting en alle boekhandelaars op aanvraag te bekomen.
